

„Każdy może latać” – umiejętność latania a retoryka zmiany w książkach obrazkowych Faith Ringgold i Jacqueline Woodson

Abstrakt:

Umiejętność latania, uznawana przez czarnoskórych niewolników za jedyną drogę do wolności, do dziś jest popularnym motywem afroamerykańskiej literatury dziecięcej. Latające postaci umiejscowione w różnych przestrzeniach czasowych przenoszą czytelników w świat nieograniczonych możliwości, w którym dziecko ma ważną misję do spełnienia. Unosząc się nad swoimi własnymi domami, młodzi bohaterowie pokonują bariery społeczne i kulturowe oraz odnajdują szansę na pozytywne zmiany. Niniejszy artykuł analizuje trzy afroamerykańskie książki obrazkowe, w których motyw latania spełnia ważne funkcje społeczne i polityczne: *Tar Beach* [Plaża ze smoły] (1991) i *Aunt Harriet's Underground Railroad in the Sky* [Podniebna Kolej Podziemna Ciotki Harriet] (1992) autorstwa Faith Ringgold oraz *The Year We Learned to Fly* [Rok, w którym nauczyliśmy się latać] (2022) Jacqueline Woodson z ilustracjami Rafaela Lópeza. Analizie zostaje poddana zarówno warstwa werbalna, jak i wizualna oraz jej retoryczna siła perswazji, zachęcająca młodych czytelników do działania na rzecz własnych rodzin i społeczności.

Słowa kluczowe:

afroamerykańska literatura dziecięca, Faith Ringgold, Jacqueline Woodson, książki obrazkowe, retoryka zmiany, dziecięca sprawczość, motyw latania

* Ewa Klęczaj-Siara – dr, pracuje w Katedrze Neofilologii na Wydziale Filologiczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Radomskiego im. Kazimierza Pułaskiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują afroamerykańską literaturę dziecięcą, zwłaszcza książki obrazkowe ukazujące problemy nierówności rasowych w Stanach Zjednoczonych. Kontakt: e.kleczaj@uthrad.pl.

'Anyone can fly' – the Ability to Fly and the Rhetoric of Change in Picturebooks by Faith Ringgold and Jacqueline Woodson

Abstract:

The ability to fly, viewed by many African American slaves as their only path to freedom, remains a popular theme in African American children's literature. Traversing various time-spaces, flying figures bring readers into the world of endless opportunities, in which a child has a pivotal role to play. Flying over their homes, the young characters overcome social and cultural limitations, as well as uncover opportunities for positive change. This article examines three African American picturebooks, where the motif of flying plays a pivotal social and political role: *Tar Beach* (1991) and *Aunt Harriet's Underground Railroad in the Sky* (1992) by Faith Ringgold, and *The Year We Learned to Fly* (2022) by Jacqueline Woodson, illustrated by Rafael López. Its focus lies on verbal storylines as well as visual narratives and their persuasive power in encouraging young readers to act for the benefit of their families and communities.

Key words:

African American children's literature, Faith Ringgold, Jacqueline Woodson, picturebooks, rhetoric of change, child agency, flying motif

Wprowadzenie

Magia latających postaci to nieprzemijający motyw w kulturze afroamerykańskiej. Choć jego pochodzenie sięga czasów niewolnictwa w Stanach Zjednoczonych, w ostatnich latach, w obliczu rozwijającej się estetyki afrofuturystycznej, stał się metaforą zmian i nieograniczonych możliwości¹. W 2021 roku w największym amerykańskim muzeum sztuki Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku została otwarta wystawa pt. *Before Yesterday We Could Fly* [Wcześniej potrafiliśmy latać], która ukazuje przestrzeń domową Afroamerykanów na przestrzeni kilku wieków. Tytuł wystawy jest inspirowany afrykańskimi legendami spisany przez Virginie Hamilton, afroamerykańską autorkę książek dla dzieci, której opowieści podkreślają istotną rolę duchowości i mistycyzmu w życiu czarnoskórych społeczności, w tym

¹ Afrofuturyzm to estetyka kulturowa odnosząca się do literatury, muzyki i sztuk plastycznych, za pomocą której afroamerykańscy twórcy wyrażają swoje doświadczenia i wizje przyszłości. Termin ten po raz pierwszy został użyty przez amerykańskiego krytyka kultury Marka Dery'ego w 1993 roku (Lavender, Yaszek, 2020, s. 14).

przekonanie, iż umiejętność latania związana była z możliwością ucieczki do lepszego świata. Jednakże, jak pisze kuratorka wystawy Michelle D. Commander (2022, s. 24), latanie to nie tylko fizyczne unoszenie się nad ziemią, lecz także stan umysłu, otwartość na zmiany i nadzieja na odzyskanie wolności w jakikolwiek inny sposób.

Wiara w umiejętność latania oraz jej wpływ na pokonywanie trudności związanych z życiem na plantacjach dawała nadzieję i wsparcie wielu czarnoskórym niewolnikom. Nie widząc szans na zwyczajny, ludzki sposób na odmianę losu, wierzyli, że – tak jak wielu spośród ich przodków – oni również pewnego dnia oderwą się od ziemi i przenikną do innej przestrzeni. Zgodnie z ustną tradycją przedstawiciele niektórych plemion afrykańskich, którzy z powodu handlu niewolnikami znaleźli się na terenie Stanów Zjednoczonych, potrafili wypowiadać magiczne słowa, dzięki którym górując w powietrzu, ponad oceanem, przenosili się z powrotem do Afryki. Inna wersja tej historii mówiła o umiejętności latania tylko tych Afrykańczyków, którzy nigdy nie napili się wody w tzw. Nowym Świecie (Harris, 1997, s. 284). Wszelkie wyobrażenia o ludzkich zdolnościach latania przynosiły pewnego rodzaju ulgę w traumatycznym świecie niewolniczym, o czym piszą współcześni autorzy afroamerykańscy².

Motyw latania jest również tematem wielu książek kierowanych do czarnoskórych dzieci mieszkających w Stanach Zjednoczonych. Najczęściej są to utwory osadzone w okresie niewolnictwa, jednocześnie ukazujące okrucieństwo niewoli oraz odwagę i siłę niewolników, którym w końcu udaje się opuścić plantacje i na skrzydłach powrócić do domu. Jednakże niewolnictwo to nie jedyny kontekst ukazujący ten element afroamerykańskiej ludowości. W nowszych publikacjach latanie staje się sposobem pokonania innych trudności, od kwestii nierówności rasowych dotyczących młodych bohaterów do spraw życia domowego i rodzinnego. W literaturze afroamerykańskiej umiejętność unoszenia się w powietrzu wykazywana przez młodych

² Wśród literackich interpretacji latających postaci szczególne miejsce zajmuje powieść *Pieśń Salomonowa* Toni Morrison (1977). To emocjonalna podróż w przeszłość w poszukiwaniu przodka, który potrafił unosić się nad ziemią. Jeden z głównych bohaterów, Mleczarz Nieboszczyk, odkrywa tajemnicę legendarnego pradziada Salomona, który na oczach innych sam odfrunął do domu, a w niewoli pozostawił swoich najbliższych. Paule Marshall, czarnoskóra pisarka o korzeniach karaibskich, nawiązuje do tradycji latania w swojej powieści *Praisesong for the Widow* (1983), która utrzymuje, iż wielu Afrykańczyków powróciło do domu, szybując nad oceanem. Inne tytuły nawiązujące do afroamerykańskiego mitu latania to *The Book of Negro Folklore* autorstwa Langstona Hughesa i Arnaulda Bontempsa (1959), *American Negro Folktales* Richarda Dorsona (1967), *Black Folktales* Juliusa Lestera (1969) oraz *Imani and the Flying Africans* Janice Liddell (1994).

czarnoskórych bohaterów często związana jest z ich dziecięcą siłą sprawczą [*child agency*], czyli indywidualną zdolnością do niezależnego działania, podejmowania decyzji oraz wyrażania opinii (James, James, 2008, s. 9). Jak zauważa Kathy G. Short (2019), dziecięca sprawczość jest wyrazem troski o dobro i bezpieczeństwo innych; dzieci angażują się w „ryzykowny biznes aktywności” (s. 137)³, aby samodzielnie przekształcić życie swoje i pozostałych młodych ludzi, bez ingerencji dorosłych.

W celu ukazania różnych sposobów interpretacji oraz zastosowania motywu latających postaci w literaturze dziecięcej zostaną przeanalizowane trzy książki obrazkowe⁴: *Tar Beach* [Plaża ze smoły] i *Aunt Harriet's Underground Railroad in the Sky* [Podniebna Kolej Podziemna Ciotki Harriet] autorstwa Faith Ringgold (kolejno 1991, 1992), a także *The Year We Learned to Fly* [Rok, w którym nauczyliśmy się latać] Jacqueline Woodson z ilustracjami Rafaela Lópeza (2022). Analizie zostanie poddana zarówno warstwa wizualna, jak i werbalna wybranych pozycji, omówiona w oparciu o istniejące metodologie badań książki obrazkowej (Nikolajeva, Scott, 2001; Painter, Martin, Unsworth, 2013).

Faith Ringgold oraz Jacqueline Woodson to znane afroamerykańskie twórczynie literatury dziecięcej oraz laureatki prestiżowych nagród literackich. W 1991 roku Ringgold została wyróżniona nagrodami Coretta Scott King oraz Caldecott za swoją pierwszą książkę dla dzieci, *Tar Beach*, opartą na jej wcześniejszej pracy malarskiej o tym samym tytule. Najważniejsze nagrody, które otrzymała Woodson, to Coretta Scott King Award (2001), Astrid Lindgren Memorial Award (2018) oraz nagroda im. Hansa Christiana Andersena (2020). Twórczość obydwu autorek jest głęboko osadzona w kulturze afroamerykańskiej, jej tradycjach i opowieściach ludowych. Zainteresowanie pisarek tematem niewolnictwa, segregacji rasowej oraz współczesnymi nierównościami społecznymi związane jest z ich własnymi rodzinnymi historiami⁵. Obydwie

³ Jeśli nie wskazano inaczej, wszystkie tłumaczenia autorki artykułu – Ewy Klęczaj-Siary.

⁴ Książka obrazkowa, ang. *picturebook*, to gatunek z pogranicza literatury i sztuki, w którym istnieją dwie niezależne lub uzupełniające się narracje: wizualna i werbalna (Nikolajeva, Scott, 2001, s. 1).

⁵ Niewolnictwo w Stanach Zjednoczonych zostało zapoczątkowane we wczesnych latach XVII wieku i trwało do roku 1865, kiedy Kongres USA zatwierdził trzynastą poprawkę do Konstytucji znoszącą niewolnictwo. Pod koniec XIX wieku na skutek braku porozumienia między białymi i czarnoskórymi Amerykanami wprowadzono system segregacji rasowej w miejscach publicznych, tzw. prawa Jima Crowa, które obowiązywały do roku 1964. Zatwierdzony wówczas Akt Praw Obywatelskich zobowiązał wszystkich Amerykanów do powszechnej integracji. W Stanach Zjednoczonych nadal istnieje problem podziałów rasowych, który zaostriżył się w ciągu ostatnich dziesięciu latach w związku z licznymi przypadkami brutalności policji wobec czarnoskórych mężczyzn.

pochodzą z rodzin byłych niewolników, same niejednokrotnie doświadczyły dyskryminacji rasowej, a ich twórczość literacka zawsze była odpowiedzią na współczesne problemy czarnoskórych społeczności amerykańskich.

Faith Ringgold

Czerpiąc z afroamerykańskiej tradycji ludowej, w której dopuszcza się możliwość istnienia świata fantastycznego, Faith Ringgold skutecznie stosuje znane afroamerykańskie symbole kojarzące się z przestrzenią wyobraźni. Motyw latających postaci, oznaczający możliwość ucieczki przed uciemieniem, to jedno z najbardziej powszechnych odniesień do kultury ludowej w jej twórczości artystycznej i literackiej. Artystka po raz pierwszy wprowadziła ten motyw w serii quiltów *The Woman on a Bridge* [Kobieta na moście], zawierającej m.in. obraz *Tar Beach* [Plaża ze smoły], który przedstawia żeńskie postacie unoszące się ponad mostami Nowego Jorku i San Francisco (Millman, 2005)⁶. Most reprezentuje tu różnego rodzaju bariery społeczne, a akt latania nad nim jest symbolem wolności oraz pokonywania tych przeszkód. W swojej autobiografii – o znaczącym tytule: *We Flew Over the Bridge* [Przelecieliśmy nad mostem] (Ringgold, 2005) – autorka pisze o sobie jako jednej z tych czarnych, którym udało się pokonać ograniczenia wynikające z przynależności etnicznej i płci.

Motyw latających postaci związany jest również ze sferą marzeń i snów. Bohaterowie Ringgold we śnie zwykle uzyskują moc unoszenia się nad ziemią, co z kolei daje im możliwość oglądu rzeczywistości z innej perspektywy i w konsekwencji skłania do kwestionowania istniejącego porządku rzeczy. *Tar Beach*, w wersji książkowej, kończy się następująco: „[...] każdy może latać, wystarczy mieć takie miejsce, do którego nie można dostać się w żaden inny sposób, i zanim się człowiek zorientuje, już unosi się wśród gwiazd” (Ringgold, 1991, s. 29). Wierząc, że każda zmiana zaczyna się od marzeń, Ringgold uznała powyższe słowa za motto artystyczne, a obraz latającej dziewczynki uczyniła swoim logo. *Anyone can fly* [Każdy może latać] to również nazwa fundacji, którą założyła w celu promowania sztuki afroamerykańskiej oraz jej twórców. Motyw latających postaci autorka wykorzystała też w mozaikach ceramicznych zdobiących ściany jednej z nowojorskich stacji metra. Mozaiki zatytułowane *Flying Home: Harlem Heroes and Heroines* [Lecąc do domu. Harlemscy

⁶ Quilty, czyli patchworki, to formy artystyczne tworzone z kawałków różnych materiałów. Od czasów niewolnictwa quilty są nieodłączną częścią tradycji artystycznej czarnoskórych kobiet (Wahlman, 2001).

bohaterowie i bohaterki] (1996) ukazują znanych Afroamerykanów – artystów, muzyków i działaczy społecznych, którzy przyczynili się do rozwoju kultury afroamerykańskiej w okresie tzw. renesansu harlemskiego⁷.

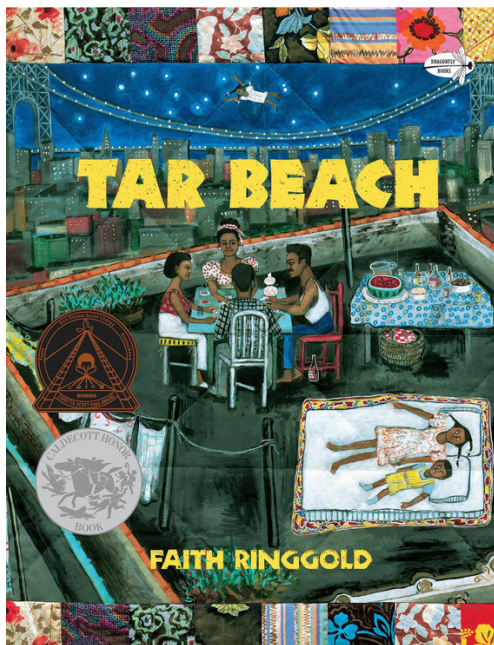
Dzieci biegnące z rozpostartymi ramionami lub unoszące się w powietrzu to znak rozpoznawczy artystycznego stylu Ringgold. Chociaż latające postacie mogą mieć nieco inne znaczenie w każdej książce, we wszystkich są symbolem ucieczki od teraźniejszości, podążania za wolnością oraz poszukiwania lepszej przyszłości. Istotna jest tu gra słów w języku angielskim, gdzie czasownik *fly* oznacza „latać”, a czasownik *flee* znaczy „uciekać”. Rzeczownik odczasownikowy *flight* jest wspólny dla obu tych czasowników i znaczy zarówno „lot”, jak i „ucieczkę”. Ideę tę najwyraźniej wyraża bohaterka *Tar Beach*, która unosząc się nad mostem Waszyngtona, rozważa możliwości opuszczenia domu w celu polepszenia sytuacji czarnych mieszkańców Ameryki.

Wydana w roku 1991 *Tar Beach* (il. 1) opowiada historię afroamerykańskiej rodziny z dwójką dzieci: ośmioletnią Cassie i jej młodszym bratem Be Be. Niezmiernie ważny jest tu kontekst historyczny – lata 30. XX wieku, okres renesansu harlemskiego, naznaczonego wielką migracją⁸ Afroamerykanów z południa Stanów Zjednoczonych do miast na północy kraju. Harlem to dzielnica Nowego Jorku, która stała się domem dla wielu tysięcy czarnoskórych migrantów, którzy, z jednej strony, mierzyli się z segregacją rasową, a z drugiej, w końcu znaleźli odpowiednie miejsce, gdzie mogli rozwijać swoją kulturę. Rodzina Cassie mieszka w ubogiej kamienicy czynszowej. Ojciec stracił pracę na budowie z powodu swojej przynależności rasowej. Jako czarny został również wykluczony ze związków zawodowych. Matka boryka się z codziennością, próbując utrzymać rodzinę niskim kosztem. Pomimo tej trudnej sytuacji dziewczynka nie traci nadziei na lepszą przyszłość. Wręcz przeciwnie, próbuje pomóc rodzicom, wychodząc poza sferę rzeczywistości. Pewnej nocy, podczas gdy rodzice spożywają posiłek razem z sąsiadami na

⁷ Renesans harlemski to okres odrodzenia kultury afroamerykańskiej, które miało miejsce w nowojorskiej dzielnicy Harlem na Manhattanie w latach 20. i 30. XX wieku. Harlem, wówczas zamieszkiwany głównie przez afroamerykańskich migrantów z południa Stanów Zjednoczonych, stał się centrum rozwoju czarnej muzyki, literatury i sztuk wizualnych (Haygood, 2018).

⁸ Wielka migracja to okres masowego przemieszczania się Afroamerykanów z południowych stanów USA na Północ. Od roku 1916 do 1970 około 6 milionów czarnoskórych Amerykanów zmieniło miejsce zamieszkania, głównie z powodu segregacji rasowej oraz kryzysu gospodarczego. Większość migrantów pochodziła z terenów rolniczych, natomiast ich miejscem docelowym były największe miasta amerykańskie, m.in. Nowy Jork, Filadelfia, Chicago czy Detroit, gdzie powstały nowe społeczności afroamerykańskie (Imani, 2020).

dachu kamienicy, który nazywają *tar beach* (czyli dosłownie „plaża ze smoły”), dziewczynka wyobraża sobie, że może pomóc rodzicom unosząc się ponad budynkami w ich dzielnicy i w ten sposób przejąć kontrolę nad istniejącymi tam normami społecznymi.

ILUSTRACJA 1. Okładka książki *Tar Beach* Faith Ringgold.

Latanie daje bohaterce poczucie wolności i siły. Unosząc się nad budynkiem związków zawodowych, dziewczynka wierzy, że jej ojciec zdobędzie pracę, a uprzedzenia rasowe nie będą już stanowić przeszkody. Następnie leci nad fabryką lodów, która w umyśle dziecka jest symbolem bogactwa i możliwości spożywania deserów każdego dnia. W końcu zbliża się do mostu George’a Washingtona. Konstrukcja ma dla niej wyjątkowe znaczenie, ponieważ jej ojciec był jednym z budowniczych mostu. Wyobraźnia Cassie towarzyszy jej w rozwiązaniu problemów rodzinnych: „Cóż, do Taty będzie należeć to miejsce, ponieważ mam zamiar lecieć nad nim i sprezentować je Tacie. Wtedy nie będzie miało już znaczenia, czy należy do związków, czy jest kolorowy, czy może jest w połowie Indianinem, jak mówią” (Ringgold, 1991, s. 19). To niezmiernie symboliczna scena. Cassie dodaje: „Teraz most należy do mnie. Wszystko, co musiałam zrobić, to przelecieć nad nim, aby był mój na zawsze [...]. Potrafię latać. To oznacza, że jestem wolna i mogę chodzić,

gdzie chcę, przez resztę mojego życia” (s. 14–15) Wypowiedź ta wychodzi poza motyw latania jako pragnienia wolności czy dążenia do sprawczości. W ten sposób autorka wprowadza wątek krytyki stosunków własności, które dziewczynka przyjmuje za naturalne. Niewątpliwie jest to nawiązanie do niewolnictwa jako aberracyjnej formy własności, która nie zniknęła ze świadomości wielu Afroamerykanów żyjących w świecie ograniczeń wyznaczonych przez system segregacji rasowej. Jak zauważa Lisa Farrington (2004), badaczka twórczości artystycznej Ringgold, poprzez wyobraźnię „Cassie wkracza do świata wolności i przywilejów” (s. 78). Oddalając się od swojej przeszłości, dziewczynka mentalnie rozpoczyna nowy rozdział w życiu. Moment unoszenia się nad mostem to proces symbolicznego przejścia do świata, w którym kolor skóry nie ma żadnego znaczenia.

Doświadczając trudności, z jakimi mierzy się jej rodzina, młoda bohaterka nie przestaje marzyć o lepszej przyszłości. Podczas wieczornego spotkania na dachu kamienicy Cassie wychodzi poza bariery rasowe, tworząc na użytek swojej rodziny nową rzeczywistość, którą obrazuje zarówno narracja werbalna, jak i wizualna. Ilustracja przedstawiająca obraz domu rodzinnego istniejąca w wyobraźni dziewczynki, wyraźnie kontrastująca z wcześniejszymi obrazkami, jest opatrzona następującymi słowami: „Mama teraz może śmiać się i spać jak Pani Honey, a my codziennie możemy jeść lody na deser” (Ringgold, 1991, s. 22–23). Kolejna grafika ukazuje ojca Cassie, który zadowolony wraca z pracy, o czym mówią słowa: „Mama nie będzie już płakać całą zimę, kiedy on wychodzi w poszukiwaniu pracy i nie wraca do domu” (s. 21). Cytowana wypowiedź dziewczynki nawiązuje do trudnego kontekstu niepełnych rodzin afroamerykańskich. Motyw porzucenia rodziny przez ojca jest częstym tropem w literaturze afroamerykańskiej. Z jednej strony, wiąże się on ze stereotypowym przekonaniem o nietrwałym charakterze małżeństw i rodzin afroamerykańskich, co skrytykował już niesławny raport Moynihana z 1965 roku, dotyczący ubóstwa w tej grupie ludności (BlackPast, 2007). Z drugiej strony, rozrywanie więzów małżeńskich i rodzinnych ma historyczne źródła w niewolnictwie, a współcześnie – w niezwykle wysokim odsetku czarnych mężczyzn osadzonych w więzieniach. Wydaje się zatem, że przytoczone słowa dziewczynki dotyczą tej skomplikowanej rzeczywistości społecznej, obecnej także w innych utworach literackich czarnoskórych twórców, np. w powieści Alice Walker *Kolor purpury* (1982).

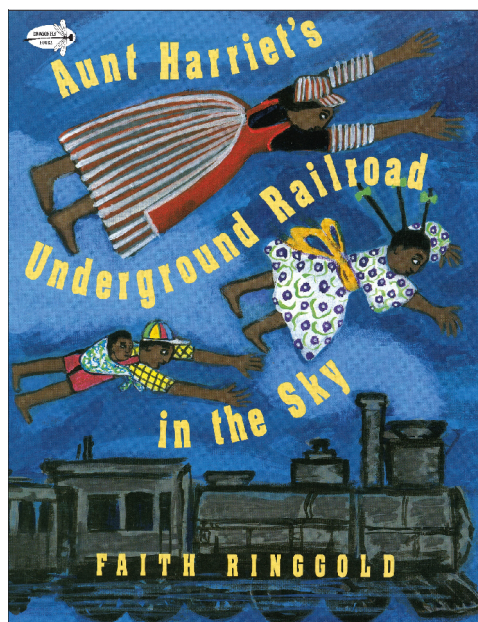
W swoich książkach dla dzieci Ringgold daje więcej władzy i siły sprawczej dziewczętom. Można więc stwierdzić, że jej dyskurs jest feministyczny, co wiąże się z osobistym doświadczeniem artystki. Jako czarnoskóra malarka regularnie napotykała trudności wynikające z rasistowskich praktyk panujących

w ośrodkach kultury. Większość dzieł malarskich stworzyła w odpowiedzi na te problemy. Tanya Sheehan (2009), autorka publikacji towarzyszącej wystawie Ringgold, trafnie określa jej twórczość jako „deklarację niepodległości” (s. 3), wyrażającą walkę czarnoskórej artystki o równość w świecie zdominowanym przez białych mężczyzn. Pisząc książki dla dzieci z perspektywy kobiety, która doświadczyła dyskryminacji rasowej i płciowej, Ringgold stworzyła gatunek genderowego opowiadania sprzeciwu [*gender counterstorytelling*], definiowany przez Jondę C. McNair (2008, s. 7) jako narracja przedstawiająca rzeczywistość naznaczoną rasizmem, służąca jako narzędzie kwestionowania istniejącego ładu społecznego.

W kolejnej książce Ringgold, *Aunt Harriet's Underground Railroad in the Sky* z 1992 roku (il. 2), ponownie pojawia się dwoje rodzeństwa z poprzedniego utworu, którzy biegają, a następnie lecą z wyciągniętymi rękami. Unosząc się wśród gwiazd, Cassie i jej brat Be Be zauważają tajemniczy pociąg wiozący niewolników na amerykańską Północ. W tym momencie dzieci rozdzielają się: chłopiec wsiada do pociągu, podczas gdy dziewczynka podąża za pozostałymi niewolnikami, uciekającymi innymi sposobami. Obydwojgu dzieciom towarzyszy Ciotka Harriet, czyli Harriet Tubman – historyczna postać, czarnoskóra kobieta, była niewolnica, która pomogła setkom niewolników wydostać się z Południa i zdobyć status osoby wolnej. To przewodniczka tzw. Kolei Podziemnej, czyli sieci tajnych szlaków i kryjówek, dzięki którym czarni uciekali na Północ. W książce Ringgold widzimy tłumy czarnoskórych postaci, które odbywają podróż symbolicznym pociągiem, a także sylwetki pojedynczych uciekinierów przebywających tę drogę pieszo, przez pola, lasy, cmentarze, po to, aby dotrzeć na Północ, gdzie niewolnictwo nie obowiązuje⁹.

Dzieci stają się świadkami tak ważnego przejścia z niewoli do wolności. Dotarcie do wodospadu Niagara na granicy USA i Kanady jest punktem kulminacyjnym, w którym brat i siostra odnajdują się po długiej podróży. Dziewczynka wypowiada następujące słowa: „Mgła z wodospadu utworzyła miękką chmurę, która wyniosła mnie wysoko i przeniosła przez most do Kanady. Potrafiłam latać! Byłam wolna!” (Ringgold, 1992, s. 24). Latanie pozwala młodym bohaterom odbyć podróż w czasie, odkryć przeszłość swoich przodków i aktywnie uczestniczyć w procesie zdobywania wolności. Dzieci zdają sobie sprawę, że podróż ku wolności była długa i męcząca. Jednakże, w momencie

⁹ Na amerykańskiej Północy niewolnictwo było nielegalne. Jednak w 1850 roku Kongres przyjął ustawę Fugitive Slave Act, nakazujący zwrot zbiegłych niewolników właścicielom, nawet jeśli ci znaleźli się w stanach, gdzie nie było niewolnictwa.

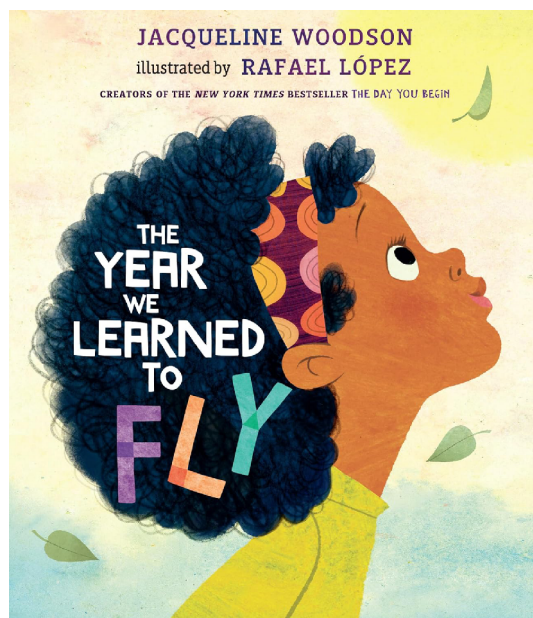
ILUSTRACJA 2. Okładka książki *Aunt Harriet's Underground Railroad in the Sky* Faith Ringgold.

dotarcia do wodospadu Niagara, gdzie zostają uroczystie powitani przez byłych niewolników, zapominają o wszelkich cierpieniach. Następnie widzimy rodzeństwo powracające do domu z nadzieją na lepsze jutro. Siostra i brat unoszą się w powietrzu dokładnie nad dachem swojego domu w Harlemie.

Latając, dzieci zdobywają nowe doświadczenie, patrzą na świat z innej perspektywy, pogłębiają swoją wiedzę historyczną i wracają do teraźniejszości z marzeniami o lepszej przyszłości. Jak pisze Melissa Jenkins (2016), „latanie staje się mechanizmem radzenia sobie z kłopotami, sposobem pozostawania w półoptymalnej przestrzeni, ale z inną perspektywą, która może zmienić tę przestrzeń” (s. 344). Mówiąc o latających postaciach na swoich obrazach, Ringgold stosuje termin *hover-flying*, który sugeruje, iż latanie nie jest równoznaczne z ucieczką z określonego miejsca, lecz, paradoksalnie, z pozostaniem w jego granicach. Według Jenkins, „unoszenie się w powietrzu wskazuje na ostrożność i czujność latających postaci oraz pewnego rodzaju foulcaultowską inwigilację tych, którzy pozostają na ziemi” (s. 344). W książkach Ringgold dzieci to jedyne osoby w ich społecznościach, które potrafią latać, jednakże nie opuszczają swoich rodzin. Poprzez akt latania, zwykle w tajemnicy, próbują podtrzymać na duchu swoich bliskich i społeczności. Latanie ma zatem funkcje zarówno osobiste, jak i polityczne.

Jacqueline Woodson

Czarnoskóra pisarka młodszego pokolenia Jacqueline Woodson doskonale wykorzystuje motyw latania w swojej książce obrazkowej *The Year We Learned to Fly* z 2022 (il. 3), która ukazuje kłopoty rodzeństwa pojawiające się w kolejnych porach roku. Choć książka nie wspomina o pandemii koronawirusa, wielu czytelników może utożsamiać się z jej bohaterami cierpiącymi z powodu ograniczonej przestrzeni oraz braku możliwości opuszczenia domu. Utwór kierowany do najmłodszych czytelników jest celebracją latania jako remedium na wszelkie problemy codzienności: na nudę spowodowaną deszczową pogodą, na kłótnie rodzeństwa, na nieprzyjazną postawę dzieci z sąsiedztwa.

ILUSTRACJA 3. Okładka książki *The Year We Learned to Fly* Jacqueline Woodson z ilustracją Rafaela Lópeza.

Autorka nie pozostawia jednak tego motywu bez kontekstu historycznego. Już na początku książki dowiadujemy się, iż babcia dzieci przekazała im historię niewolników, którzy dzięki wyobraźni i umiejętności latania radzili sobie z wieloma trudnościami. Słowa babci stanowią pewnego rodzaju refren przypominający dzieciom całą prawdę o sile wyobraźni i niekończących się możliwościach pozytywnych zmian:

Podnieś ręce,
Zamknij oczy,
Weź głęboki oddech
I przestań złościć się o wszystko.
Ktoś gdzieś w pewnym momencie
Był tak jak ty znudzony (Woodson, 2022, s. 10)

Słowa te nieustannie wracają do dzieci, zwłaszcza w momentach kryzysowych. Niezmiernie wymowna jest tu ilustracja przedstawiająca istniejące w wyobraźni dziewczynki wizerunki statków niewolników oraz ptaka zakutego w kajdany, któremu jednak udaje się uciec z niewoli. Obraz ten dopełniają słowa babci: „[...] nikt nigdy nie może zakuć w kajdany twojego pięknego i znakomitego umysłu” (s. 13). Innym obrazem ukazującym związek współczesnych dzieci afroamerykańskich z tradycją niewolniczą jest ilustracja przedstawiająca babcię, która uczy swoją wnuczkę, jak unieść się nad ziemią. W tle, między roślinnością, widoczne są twarze Afroamerykanów, przodków dziewczynki, których wsparcie jest nadal odczuwalne. Każdy z nich, tak jak bohaterka i babcia, ma zamknięte oczy i próbuje przenieść się w inną rzeczywistość. W końcu umiejętność latania zostaje przekazana nie tylko dwojce rodzeństwa, lecz także wszystkim dzieciom z sąsiedztwa, które uwierzyły w możliwości zmiany.

W książce Woodson umiejętność latania jest zarezerwowana wyłącznie dla młodych bohaterów, którzy są głównymi sprawcami zmian. Jednakże to babcia przedstawionych postaci jest ich nauczycielką sprawczości. Wielokrotnie przypomina wnukom, iż wystarczy podnieść ramiona i zamknąć oczy, aby znaleźć się w innym świecie. Dzieci sprytnie korzystają z tych instrukcji i w ten sposób zmieniają podejście do otaczającej ich rzeczywistości. Postać babci odgrywa rolę tzw. ukrytego dorosłego (Nodelman, 2008), który ingeruje w życie dzieci po to, by one same rozwinęły skrzydła i spełniły swoje marzenia.

Książka uświadamia młodym czytelnikom, iż wyobraźnia jest ważnym narzędziem dokonywania zmian. Poprzez wyobrażanie sobie lepszej przyszłości dzieci zdobywają więcej pewności siebie i odwagi do pokonywania trudności. Akwarelowe ilustracje Rafaela Lópeza wskazują na swoistą przemianę młodych bohaterów. Na początku widzimy ich wyłącznie w zamkniętej przestrzeni niewielkiego mieszkania, które przedstawione jest w ograniczonej kolorystyce. Następnie dzieci opuszczają dom, biegną przez ulice i parki, by w końcu unieść się nad miastem i znaleźć ukojenie. Czytelnik z pewnością zauważy, jak bardzo różnią się te obrazy od wcześniejszej wizualizacji. Ilustracje naznaczone żywymi barwami, motywami roślinnymi oraz wizerunkami przodków mogą być niezwykle inspirujące dla młodych odbiorców. Przypominają, iż każdy posiada moc sprawczą, jeśli tylko wykorzysta wyobraźnię i podejmie odpowiednie kroki.

W *Słowie od autorki* umieszczonym na końcu książki pisarka rozważa wpływ opowieści niewolniczych pochodzących z kolekcji *The People Could Fly: American Black Folktales* [Ludzie potrafili latać. Bajki ludowe czarnych Amerykanów] Virginii Hamilton (1985) na jej własną twórczość literacką, konkludując, iż „[...] te historie dodały [jej] skrzydeł” (Woodson, 2022, s. 19). Opowiadania uświadomiły autorce wagę wyobraźni w pokonywaniu trudności. Słowa stały się jej „skrzydłami”, a książki ilustrowane i obrazkowe – narzędziem do inspirowania kolejnych pokoleń młodych Afroamerykanów. Zarówno narracja werbalna, jak i wizualna zachęca czytelników do działania. Wielobarwne ilustracje, ukazujące młodych bohaterów unoszących się ponad rzeczywistością naznaczoną licznymi problemami, napawają potencjalnego odbiorcę nadzieją i optymizmem. Niezmiernie ważną rolę odgrywają tu motywy roślinne, które pojawiają się na tle panoramy miasta. Te wizualne akcenty wskazują na zmieniający się nastrój i dynamikę opowiadania, podobnie jak krótkie refleksje w formie werbalnej: „Lecieliśmy nad miastem, które od dawna było nam znane, ale nagle stało się inne. Zaczęło eksplodować kwiatami, o jakich nawet nie marzyliśmy” (s. 13).

Podsumowanie

Zarówno picturebooki Ringgold, jak i książka Woodson przekazują ważne prawdy o życiu człowieka w wolności, a także o tym, że każdy jest w stanie zmienić swoje życie, jeśli tylko tego pragnie. Niezmiernie ważną rolę odgrywają tu dziecięce postacie, które podejmują się „dorosłych” wyzwań. Nie pozostają obojętne na codzienne problemy, lecz reagują poprzez wcielanie się w magicznych sprawców zmian.

Obydwie autorki podkreślają nieograniczoną moc wyobraźni, która jest pierwszym krokiem do dokonania oczekiwanych modyfikacji. We wszystkich omówionych utworach dzieci wyobrażają sobie, że są w stanie unieść się nad ziemią nie po to, aby opuścić miejsce, gdzie nie czują się dobrze, lecz po to, aby przyjąć inną perspektywę, powrócić do domu i wprowadzić konieczne zmiany. Umiejętność latania jest tu formą aktywności społecznej. W książkach Ringgold młodzi bohaterowie angażują się w sprawy polityczne: próbują pokonać system niewolnictwa oraz segregacji rasowej. Latanie angażuje ich w sprawy dorosłych. Dzieci początkowo odczuwają ból swoich rodziców spowodowany wykluczeniem z powodu koloru skóry, jednak ich otwartość na zmiany przekształca negatywne emocje w poczucie spełnienia. Młode postaci wiedzą, że teraz ich rodzina nie będzie już cierpieć. Pomimo liczných trudności nie tracą nadziei jak wielu dorosłych. Ilustracje zawarte w *Tar Beach* wskazują na łączność między światem

rzeczywistym a światem wyobraźni. Podczas gdy dorośli są wyłącznie częścią świata ziemskiego, dzieci dryfują między jedną a drugą perspektywą. Podobnie w utworze Woodson dzięki wyobraźni młodzi bohaterowie pozbywają się złych emocji i razem pokonują problemy życia codziennego.

Motyw latania jest ważnym elementem retoryki sprzeciwu i zmiany, które zawsze były obecne w afroamerykańskiej literaturze dziecięcej. Jak wskazują powyższe przykłady, sprzeciw ten nie zawsze dotyczy wyłącznie kwestii rasowych, lecz może być odpowiedzią na inne problemy społeczne. Obecność dziecięcych bohaterów zaangażowanych w transformację otaczającej ich rzeczywistości jest również podważeniem reguły *childism* zakładającej bierność i niemoc dziecka¹⁰. Zarówno utwory Ringgold, jak i dzieło Woodson odrzucają przekonanie o powszechnej dominacji świata dorosłych w literaturze dziecięcej. Jak pisze Perry Nodelman (1992), ta literatura często bywa formą kolonizacji, która zakłada posłuszeństwo dziecka jako jedyną akceptowalną formę przedstawienia młodych bohaterów. Natomiast omówione w artykule książki obrazkowe dla dzieci ukazujące latające postacie to narracje zachęcające do respektowania głosu dziecka. Ringgold i Woodson zachęcają swoich czytelników do podejmowania odważnych decyzji poprzez angażowanie protagonistów w kwestie wykraczające poza świat dziecięcy.

Bibliografia

- BlackPast. (2007). (1965) The Moynihan Report: The Negro family, the case for national action. Pobrane 20 maja 2023 z: <https://www.blackpast.org/african-american-history/moynihan-report-1965/>.
- Commander, M. D. (2022). *Before yesterday we could fly: An Afrofuturist period room*. Metropolitan Museum of Art. Pobrane 20 maja 2023 z: <https://www.metmuseum.org/exhibitions/afrofuturist-period-room>.
- Farrington, L. (2004). *Faith Ringgold*. Pomegranate.
- Harris, T. (1997). Folk literature. W: W. L. Andrews, F. Smith Foster, T. Harris (red.), *The Oxford companion to African American literature* (s. 282–286). Oxford University Press.
- Haygood, W. (2018). *I too sing America: The Harlem Renaissance at 100*. Rizzoli Electa.

¹⁰ Elisabeth Young-Bruehl (2013, s. 11) definiuje *childism* w kontekście dyskryminacji dzieci przez dorosłych, przekonanych o niezdolności dziecka do podejmowania odpowiednich decyzji. *Childism* to również przekonanie, iż dzieci są własnością dorosłych i mają ograniczone prawa.

- Imani, B. (2020). *Making our way home: The Great Migration and the Black American dream*. Speed Press.
- James, A., James, A. (2008). *Key concepts in childhood studies*. Sage.
- Jenkins, M. (2016). The next thing you know you're flying among the stars: Nostalgia, heterotopia, and mapping the city in African American picture books. *Children's Literature Association Quarterly*, 41(4), 343–364. <https://doi.org/10.1353/chq.2016.0043>.
- Lavender, I., Yaszek, L. (red.). (2021). *Literary afrofuturism in the twenty-first century*. Ohio State University Press.
- McNair, J. C. (2008). A comparative analysis of *The Brownies' Book* and contemporary African American children's literature written by Patricia C. McKissack. W: W. M. Brooks, J. C. McNair (red.), *Embracing, evaluating, and examining African American children's and young adult literature* (s. 3–29). Scarecrow.
- Millman, J. (2005). Faith Ringgold's quilts and picturebooks: Comparisons and contributions. *Children's Literature in Education*, 36(4), 381–94. <https://doi.org/10.1007/s10583-005-8318-0>.
- Nikolajeva, M., Scott, C. (2001). *How picturebooks work*. Routledge.
- Nodelman, P. (1992). The Other: Orientalism, colonialism, and children's literature. *Children's Literature Association Quarterly*, 17(1), 29–35. <https://doi.org/10.1353/chq.0.1006>.
- Nodelman, P. (2008). *The hidden adult*. Johns Hopkins University Press.
- Painter, C., Martin, J. R., Unsworth, L. (2013). *Reading visual narratives: Image analysis of children's picture books*. Equinox.
- Ringgold, F. (1991). *Tar beach*. Scholastic.
- Ringgold, F. (1992). *Aunt Harriet's Underground Railroad in the sky*. Crown.
- Ringgold, F. (2005). *We flew over the bridge: The memoirs of Faith Ringgold*. Duke University Press.
- Short, K. G. (2019). The right to participate: Children as activists in picturebooks. W: H. Johnson, J. Mathis, K. G. Short (red.), *Critical content analysis of children's and young adult literature: Reframing perspective* (s. 137–155). Routledge.
- Sheehan, T. (2009). Faith Ringgold: Forging freedom and declaring independence. W: J. K. Brodsky, O. Ferris (red.), *Declaration of independence: Fifty years of art by Faith Ringgold* (s. 3–12). Institute of Women and Art.
- Wahlman, M. S. (2001). *Signs and symbols: African images in African American quilts*. Tinwood.
- Woodson, J. (2022). *The year we learned to fly* (R. López, il.). Nancy Paulsen.
- Young-Bruehl, E. (2013). *Childism: Confronting prejudice against children*. Yale University Press.